

OYUNLAR NƏZƏRİYYƏSİ VƏ PEDAQOJİ FƏALİYYƏT

Mətanət Musayeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Bakı, Azərbaycan

e-mail: musayeva08@inbox.ru

DOI :10.30546/2960-1975.2024.1.020

Xülasə. Oyunlar nəzəriyyəsinin xətti proqramlaşdırma modelləri izah olunur və onların pedaqoji fəalliyətə tətbiqlərinə baxılır. Araşdırılan modellər ali məktəblərdə tədrisi təşkil etmək üçün büdcəni hesablamağa, müəllimlərin tədris etdiyi fənlərə dair metodik işi və pedaqoji diaqnostikaya tətbiq olunur. Oyunlar nəzəriyyəsinin tətbiqləri riyazi ifadə olunur, bu zaman alınan məsələlərin həllinin varlığı və yeganəliyi isbat olunur. Əyanilik üçün baxılan məsələlərin nisbətən sadə halı olan matris oyunlar öyrənilir və dəqiq həll oluna bilən hala baxılaraq alınan nəticələr daha ətraflı izah olunur, onların pedaqoji mənası və oyunlar nəzəriyyəsi ilə əlaqəsi verilir. İşdə alınan nəticələr ixtiyari kəsilməz funksional oyunlar və onların xətti proqramlaşdırma modelləri üçün doğrudur. Oyunların xətti proqramlaşdırma məsələlərinə gətirilməsini göstərən bu modellərin pedaqoji fəalliyətə tətbiq olunması şərh olunur.

Açar sözlər: oyunlar nəzəriyyəsi, xətti proqramlaşdırma, medelləşdirmə, büdcənin planlaşdırılması, metodiki fəalliyət, pedaqoji diaqnostika

Giriş

Bildiyimiz kimi, iki oyunçunun antoqanist matris oyununda bir tərəfin oyununun uduşu o biri tərəfin uduşunun əksi olur. Matris oyunlarının əyaniliyi onları tətbiq üçün daha cəlbedici edir, alınan nəticələr istənilən funksional oyunlar üçün də doğru olur [1, 2]. Bu təkcə matris oyunların xarakterik xüsusiyyətlərə malik olması ilə əlaqədar olmayıb, həm də onların funksional oyunlar üçün diskret və sonlu ölçülü model olması ilə əlaqədərdir. Bundan başqa, asanca yoxlamaq olar ki, matris oyunu müəyyən xətti proqramlaşdırma məsələsinə gətirilə bilər.

Biz aşağıda antoqonist matris oyunlar ilə təsvir olunan pedaqoji prosesləri öyrənəcəyik. Alınan nəticələr ixtiyari kəsilməz funksional oyunlara və onların xətti proqramlaşdırma modelləri üçün doğrudur. Oyunların xətti proqramlaşdırma məsələlərinə gətirilməsini göstərən bu modellərin pedaqoji fəalliyətə tətbiq olunmasını öyrənərik. Başqa sözlə, aşağıda oyunlar nəzəriyyəsinin xətti proqramlaşdırma modellərinin ali məktəblərdə tədrisi təşkil etmək üçün büdcənin hesablanması, müəllimlərin dərsi təşkil etmək üçün metodiki işinə və pedaqoji diaqnostika məsələlərinə tətbiq olunmasına baxırıq. Əyanilik üçün baxılan məsələnin sadə halı öyrənilir və dəqiq həll oluna bilən halda həllə daha ətraflı baxılır.

məsələsinin həlli oblastın düyün nöqtələrində alınır. Asanca yoxlamaq olar ki, həll oblastının birinci rübə düşən düyün nöqrələri (1,1), (4,0), (8,0), (0,4), (0,6)-dir. Bu düyün nöqtələrində məqsəd funksiyasının ən kiçik qiyməti (1,1) düyün nöqrəsində alınır. Deməli məlum üsullarla (7), (8) məsələsi dəqiq həll oluna bilər. Bu zaman (7), (8) məsələsinin dəqiq həlli üçün $x=(1, 1)$ ifadəsini alırıq. Yəni $f(x)$ -məqsəd funksiyasının ən kiçik qiyməti $x_1=1$ və $x_2=1$ -də olur və bu qiymət 2 vahiddir. Ali məktəbin büdcəsi hesablanılan zaman maliyyəçilərin hesablama vahidini seçmələrindən asılı olaraq yuxarıda göstərilən rəqəmlərin reallıqda necə olacağı aydındır.

Ali məktəbdə müəllimlərin kafedralar üzrə paylanması, kafedranın dərslər yükü, tədrisi təşkil etməyə dair digər misallar da analoji qaydada baxılır və həll olunur.

Oyunlar nəzəriyyəsi və müəllimin metodiki işi

Oyunlar nəzəriyyəsinin pedaqoji işə olan başqa bir tətbiqini öyrənək. İndi də oyunlar nəzəriyyəsinin xətti proqramlaşma modellərini müəllimlərin fənlərin tədrisini təşkil etmək metodikası işinə tətbiq edək. Göstərək ki, bu halda da həll edilməli olan əsas məsələ (4), (5) şəklində olur.

Tutaq ki, oyunun tərəfləri müəllim və şagirdlərdir. Müəllimin dərslərini təşkil etməsinə bir oyun kimi baxaq. Fərz edək ki, müəllim sinifdə təhsil alanları n qrupa ayırır və hər hansı i -ci qrupun tapşırığını təyin etmək istəir. Belə ki, dərslərini təşkil etməkdə ən vacib iş sinfi qruplara bölmək və tapşırığın qrupa uyğun seçilməsidir. Çünki, tapşırığın qrupa uyğunluğu optimal və ya optimala yaxın seçilməlidir. Dərslərin metodiki effektiv aparılması məhz bu faktordan asılıdır. Bunun üçün müəllim keçiləcək dərslərini tam əhatə edən m hissəyə bölür və ya dərslər dair m sayda tapşırıq hazırlayır. Fərz edək ki, a_{ik} , $i=1,2, \dots, n$, $k=1,2,\dots, m$, sinifdəki i -ci qrupun müəllim tərəfindən hazırlanan k -cı tapşırığın cavabının 10 ballı və ya 100 ballı (ya da hər hansı başqa) sistemdə qiymətlənməsi olsun. Bundan başqa, qrupda olan öyrənciləri hər hansı əlamətə görə (biliyə, sayə, kollektivdə işləməyə və c.) xarakterizə edən vektor $x=(x_1, x_2, \dots, x_n)$ –axtarılan vektor, $b=(b_1, b_2, \dots, b_m)$ -vektoru ilə qrupa verilən tapşırığın, yəni dərslər hissəsinin çətinlik dərəcəsi və ya başqa əlaməti olsun. Vektor b -nin elementlərini müəllim təyin edir. Onda, yoxlamaq olar ki, qəbul etdiyimiz işarələrdə x -vektorunu tapmaq üçün (1), (2)-məsələsini alırıq. Başqa sözlə, yuxarıda göstərilən bütün nəticələr baxılan halda da doğru olur. Yuxarıda gətirilən misal da qəbul olunmuş işarələrdə baxılan hal üçün də qüvvədə qalır. Əvvəl qeyd etdiyimiz kimi, oyunlar nəzəriyyəsinin xətti proqramlaşma modellərinin pedaqoji fəaliyyətə başqa tətbiqlərini də eyni qayda ilə araşdırılır.

Oyunlar nəzəriyyəsi və pedaqoji diaqnostika

Pedaqoji diaqnostika dedikdə pedaqoji obyektin vəziyyətinin birqiymətli təyin olunması başa düşülür. Diaqnostika məsələləri [9, 10] və sair işlərdə informasiya texnoloqiyalarının köməyi ilə öyrənilərək, bu məsələnin tarixi və əhəmiyyəti haqqında məlumat verilir. Bu məsələ təhsil müəssisələrinin ən çox qarşılaşdığı məsələlərdəndir. Pedaqoji diaqnostika qurğuların, alətlərin, maşınların, mexanizmlərin və s. fiziki diaqnostikasından fərqlənir. Aşağıda pedaqoji diaqnostika məsələsinə oyunlar nəzəriyyəsinə tətbiq edirik. Bu zaman oyunun tərəfləri diaqnostika olunan obyektə diaqnostika prosesini aparandır. Oyundakı strateqiyaları bu tərəflər tətbiq edir. Tədrisin keyfiyyəti onun vəziyyətinin reqlular aparılan diaqnostikasından çox asılıdır.

Fərz edək ki, verilmiş obektin pedaqoji hali A matrisi ilə ifadə olunur və bu halı dəqiq və ya təqribi təyin etmək tələb olunur, burada $A - n \times m$ ölçülü matrisdir. Pedaqoji obyektə A –matrisi ilə ifadə olunan bir oyun kimi baxmaq olar. Tutaq ki, arzu olunan pedaqoji vəziyyət \bar{A} -matrisi ilə həqiqi pedaqoji vəziyyət kimi, hesablanan pedaqoji vəziyyət isə A -matrisi ilə ifadə olunur. Aydındır ki, bu vəziyyətlərin fərqi aşağıdakı funksiya ilə ifadə olunur:

$$J_0(v) = \|\bar{A} - A\|^2, \quad (9)$$

burada v - diaqnostikani aparən tərəfin tətbiq etdiyi strateqiyalardır. Bu funksiya $n \times m$ - sonlu ölçülü H fəzasının verilən V oblastında öyrənilir. Bu funksiya ilə yanaşı, onun “həyəcanlaşması” olan aşağıdakı funksiyanı da araşdırırıq:

$$J_\alpha(v) = \|\bar{A} - A\|^2 + \alpha \|\bar{A} - \omega\|^2, \quad (10)$$

burada $\alpha \geq 0$ - həqiqi qiymətli verilmiş parametr, ω - normativ - rəhbər orqan tərəfindən verilən diaqnostika etolonudur (bax: [9]). Parametr olan $\alpha \geq 0$ ədədinin verilməsindən asılı olaraq (10) münasibəti (9)-dan az fərqlənər. İndi də (10) düstürü ilə verilən minimallaşdırma məsələsinin birqiymətli həll olunmasını isbat edək.

Teorem. H fəzasında elə hər yerdə sıx $K \subset H$ çoxluğunu göstərmək olar ki, istənilən diaqnostika etalonu $\omega \in K \subset H$ üçün (10) məsələsinin verilən istənilən $\alpha > 0$ ədədi üçün yeganə həlli var və bu həll ω -dan kəsilməz asılıdır.

İsbat. Teoremin isbatı $J_0(v)$ -funksiyasının kəsilməzliyindən və Eklandın (Eckland) [11] variasiya prinsipindən irəli gəlir. Bu prinsip [11] və sair işlərdə maksimallaşdırma məsələsi üçün istifadə olunmuşdur. Biz burada [12] işində minimallaşdırma məsələsi üçün istifadə olunan teoremi gətiririk və ona əsaslanırıq: əgər $\Phi_0(u)$ -funksionalı X –banax fəzasına daxil olan $U \subset X$ çoxluğunda kəsilməz və aşağıdan mədud isə, onda X fazasında elə hər yerdə sıx $K \subset X$ çoxluğu var ki, istənilən $u_0 \in K \subset X$, elementi üçün $\Phi_\alpha(u) = \Phi_0(u) + \alpha \|u - u_0\|^2_X$ funksionalının verilən $\alpha > 0$ üçün $U \subset K \subset X$ –çoxluğunda yeganə həlli var, bu həll $u_0 \in U \subset X$ –dan kəsilməz asılıdır. [12]- işində isbat edilən bu hökmdən istifadə edək. Bu hökmdə:

$J_0(v) = \Phi_0(u)$, $J_\alpha(v) = \Phi_\alpha(u)$, $u = v$, $u_0 = \omega$ işarələrini qəbul edək, belə ki, göstərilən kəmiyyətlər onlara aid olan bütün xassələri ödəyirlər. Onda göstərilən teoremin hökmündən tələb olunan isbatı alırıq. Teorem isbat olundu.

Məlumdur ki, indi pedaqoji diaqnostikanı müxtəlif təşkilatlar həyata keçirir. Adətən diaqnostikada iştirak edənlər onun nəticəsi olaraq müxtəlif ballar toplayır. Bu ballar, əsl həqiqətdə göstərilən prosesdə oynalınan oyunun ödəniş matrisini əmələ gətirir. Göstərilən matris statistik yollarla təhlil olunur və xətti proqramlaşma analoqunda məhdudiyət şərtlərini əmələ gətirir. Bu zaman araşdırılan oyunun xətti proqramlaşma modeli alınır. Yuxarıda bu iş ətraflı araşdırılmış və alınan nəticələr göstərilmişdir.

Yekun

Oyunlar nəzəriyyəsi praktikada rast gəlinən proseslərə tətbiq olunmaq üçün geniş imkanlar yaradır. Bu nəzəriyyə təkcə aşkar konfliktli prosesləri deyil, geniş sinif hadisələrə tətbiq oluna bilər. Əsas iş öyrəniləcək hadisənin oyun şəkilində göstərilməsidir. Bu deyilənə ən yaxşı misal təbiət oyunlarıdır. Yuxarıda da bir daha əmin olduq ki, həqiqətən də, oyunlar nəzəriyyəsini tətbiq etmək üçün öyrənilən hadisəni bir oyun kimi ifadə etdik.

Xətti proqramlaşma modelləri göstərilən tətbiqlər üçün geniş imkanlar açır. Bu modellər oyunlar nəzəriyyəsi ilə, demək olar ki, eyni vaxtda və müstəqil yaranmış, optimallaşdırma üsullarının ən çox inkişaf etmiş sahəsidir və çoxlu tətbiqləri vardır. Onların həll üsulları da ən çox işlənmişdir [1,8]. Ona görə də, oyunların xətti proqramlaşma modellərini tətbiq etmək bir sıra üstünlüklərə malikdir.

Ədəbiyyat

1. İskəndərov A.D., Tağıyev R.Q., Yaqubov Q.Y. (2002): *Optimallaşdırma üsulları*, Bakı, Azərneşr, 480 s.
2. Васильев Ф.П. (2011). *Методы оптимизации*, Москва: «Факториал». Пресс, 620 с.
3. Гермейер Ю.Б. (1971). *Введение в теорию исследования операций*, М. Наука, 380 с.
4. Искендеров А.Д., Ягубов Г.Я., Мусаева М. А. (2012). *Идентификация квантовых потенциалов*, Баку: Чашыоглы, 595 с.
5. Морозов В. В. (2019). *Теория игр и исследование операций*: МГУ изд., 143 с
6. Мусаева М. А. (2023). *Вычислительные методы определения квантовых потенциалов*, Баку: изд. АГПУ, 549 с.
7. Мусаева М. А. (2020). *Вариационный метод определения комплексных коэффициентов нелинейного и нестационарного уравнения типа Шредингера*// Ж. Вычислительной математики и математической физики, 60 (11), стр.1985-1997.
8. Мусаева М.А. (2020). *“Вычисление ресурсов и анализ эффективности стратегий в игровой модели противоборства”*// (НИВЦ МГУ). Журнал Вычислительные методы и программирование, т. 21 №3, стр. 251–258
9. Пашаев А.М., Искендеров А.Д., Мусаева М. А. (2023). *Метод обратных задач тепловой диагностики термоупругих конструкций*// *Инженерно-физический*

Журнал, №6 т. 96, стр.1419-1429

10. Суховиенко Е.А. (2005). *Информационные технологии педагогической диагностики*: – Челябинск: изд. ЧГПУ, , 89 с.
11. Экланд И., Темам Р. (1979). *Выпуклый анализ и вариационные проблемы*. Москва: Мир., 341с.
12. Goebel M. (1979). *On existence of optimal control*, Math. Nachr..V. 93. pp.67-73.

GAME THEORY AND PEDAGOGICAL ACTIVITY

Matanat Musayeva

Azerbaijan State Pedagogical University, Baku, Azerbaijan

Linear programming models of game theory are explained and their application to pedagogical activity is considered. The researched models are applied to the budget calculation for organizing teaching in higher schools, methodical work on the subjects taught by teachers, and pedagogical diagnostics. The applications of game theory are expressed mathematically, and the existence and uniqueness of solutions to the given problems are proved. For clarity, matrix games, which are a relatively simple case of the considered problems, are studied, and the results obtained by considering them to be exactly solvable are explained in more detail, their pedagogical meaning and connection with the theory of games is given. The obtained results are valid for arbitrary continuous functional games and their linear programming models. The application of these models to pedagogical activity is explained by showing how games are brought to linear programming problems.

Key words: game theory, pedagogical work, linear programming, modeling, university budgets, methodological activities of teachers, pedagogical diagnostics.

ТЕОРИЯ ИГР И ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ РАБОТА

Метанет Мусаева

Азербайджанский государственный педагогический университет, Баку, Азербайджан

Объясняются модели линейного программирования теории игр и рассматривается их применение в педагогической деятельности. Исследованные модели применяются при расчете бюджета на организацию обучения в вузах, методической работе по преподаваемым предметам, педагогической диагностике. Математически выражаются приложения теории игр, доказываются существование и единственность решений поставленных задач. Для наглядности изучаются матричные игры, являющиеся сравнительно простым случаем рассматриваемых задач, и более подробно поясняются результаты, полученные при их точном решении, дается их педагогическое значение и связь с теорией игр. Полученные результаты справедливы для произвольных непрерывных функциональных игр и их моделей линейного программирования. Применение этих моделей в педагогической деятельности объясняется путем показа того, как игры сводятся к задачам линейного программирования.

Ключевые слова: теория игр, педагогическая работа, линейное программирование, моделирование, бюджет вузов, методическая работа учителей, педагогическая диагностика.

Daхil oldu: 03.07.2024;

Çара qəbul edildi: 30.07.2024;

Çap edildi: 05.09.2024